

## Presentació del monogràfic.\* El canvi cultural en la institució universitària: agencialització i gestió de la qualitat

Coordinat per

**Juan Arturo Rubio Arostegui**

UNIVERSIDAD ANTONIO DE NEBRIJA / UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

### INTRODUCCIÓ

Els canvis i arranjaments institucionals que ha patit la Universitat espanyola des de la recuperació de la democràcia són de naturalesa diversa i es corresponen amb períodes diferents. A Espanya, en la dècada dels vuitanta es va produir una democratització social de l'alumnat i, posteriorment, una expansió territorial com a conseqüència de les polítiques de foment en l'educació superior de les comunitats autònomes. En la dècada dels noranta, en l'últim govern socialista de Felipe González, s'aprova la creació de les universitats privades en un entorn internacional marcat per una creixent mercantilització de l'educació superior. Però és a l'inici del segle XXI quan es donen canvis estructurals en la institució universitària com a conseqüència de la creació de l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES). Si haguéssim de triar un concepte que resumís, caracteritzés i donés compte de l'EEES, aquest seria l'*agencialització*. Aquest fenomen consisteix, segons Talbot et al. (2000), en la constitució d'agències públiques especialitzades, que tenen l'objectiu de separar el rol de principal del d'agent, és a dir, separar la presa de decisions i la capacitat de gestionar, especificant-ne clarament els objectius i els mitjans per a aconseguir-ho. D'aquesta manera, les unitats gestores poden esdevenir més eficients, transparents i responsables de les seues accions (Serra, 2007). En el context de l'educació superior, les agències conformarien el paper de principal i les universitats (tant públiques com privades), el d'agent. Les universitats tenen, des de la implantació de l'EEES, un grau major d'autonomia quant a la llibertat pel que fa al què, al com i al quan dissenyar el catàleg de titulacions, i responen dels seus recursos humans, materials, del perfil i del capital humà, de la seua reputació en investigació, docència i transferència de coneixement davant les agències espanyoles, integrades totes en una xarxa amb altres agències europees i internacionals. Aquest entramat institucional agencialitzador té un impacte consegüent en la governança de les universitats, en els seus docents i també en el seu personal administratiu. En aquest sentit, el paper del docent ha patit una transformació important en pocs anys, cosa que ha provocat una certa fractura generacional en el seu *ethos* entre els professors més joves i els més majors (normalment funcionaris —titulars i catedràtics—) pel que fa a les metodologies i

---

\* Text traduït per Ana Lozano de la Pola.

a les competències docents, algunes de les quals procedents de l'ensenyament en línia. Així mateix, les agències han contribuït a polaritzar la reputació de l'activitat docent en la investigació científica (Requena, 2014), fet que ha esdevingut una font de creació de capital simbòlic que, al seu torn, funciona com a generador de recursos (per a la investigació) i de notorietat en el camp acadèmic.

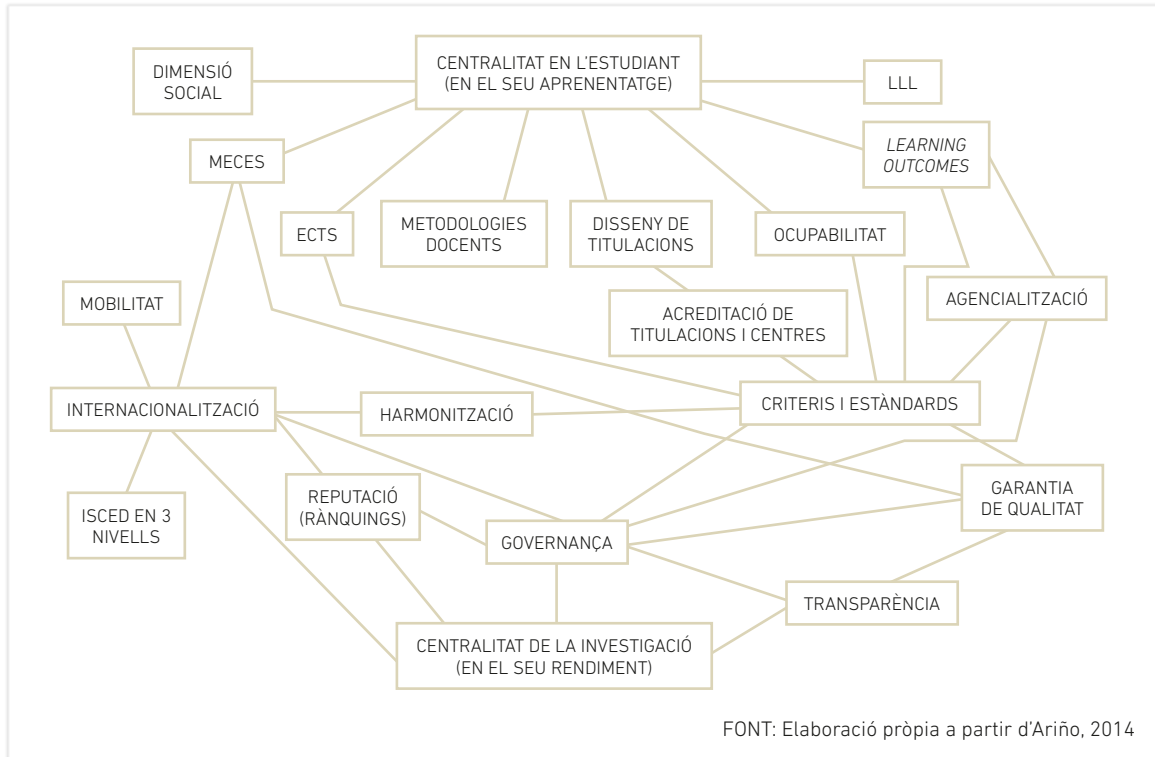
El canvi cultural del nostre temps pel que fa a la Universitat té molt a veure, des del meu punt de vista, amb aquest entorn agencialitzat. Aprofite un dels articles d'aquest monogràfic, signat pel catedràtic de sociologia Antonio Ariño, per a recordar a Ortega y Gasset i el seu pensament tan encertat i vigent sobre les funcions de la Universitat. Deia Ortega que una de les seues missions bàsiques consistia a ser un agent decisiu per al tractament dels grans temes de l'època, els reptes de les societats en el seu temps, l'agenda global dels nostres dies. Encara més ho deu ser si l'objecte de la reflexió i de l'anàlisi és el seu propi paper en el segle XXI. Aquest número monogràfic de la revista *Debats* sorgeix des d'aquest afany: contribuir a aquesta reflexió modestament i transcendental en termes kantians (en tant que és limitada) amb un conjunt d'aportacions sobre el canvi cultural de la Universitat espanyola en aquest segle; una qüestió que als acadèmics, no hi ha dubte, ens preocupa.

L'efecte de l'EEES i el context agencialitzador estan produint canvis accelerats en les tres missions de la institució: la investigació, la docència i la transferència de coneixement. També n'ha provocat en les seues formes de governança; encara que és impossible explicar els pilars institucionals en un monogràfic amb plantejament teòric i empíric com aquest, la nostra intenció és la de dibuixar i mostrar alguns aspectes clau d'aquests canvis.

L'agencialització de l'EEES, d'altra banda, ha esborrat les tradicions històriques del disseny curricular, més tancat en el cas dels països del sud d'Europa i més obert o mixt als països anglosaxons o escandinaus. L'efecte de la dependència històrica (*path dependence*) s'ha afeblit notablement com a conseqüència de la implantació d'un sistema de verificació, seguiment i acreditació dels títols (en els tres nivells de l'educació superior: grau, màster i doctorat) sota les condicions de la gestió de qualitat.

Podem definir sinòpticament l'EEES amb el mapa conceptual següent:

### Mapa conceptual de l'EEES



Som conscients del fet que entrar en l'anàlisi d'aquesta complexa xarxa de relacions entre conceptes que formen part de la semàntica de l'EEES és una tasca que necessàriament s'ha de reconèixer limitada. Amb tot, en aquest monogràfic es tematitza el nou paper de l'estudiant en l'EEES.

L'article de Javier Paricio analitza la derivada que ha pres aquesta centralitat cap a l'estudiant-client; un estudiant que valora la qualitat de la docència en termes de satisfacció a través d'enquestes i altres mecanismes com les bústies de queixes, o suggeriments, que són obligatòries per a les universitats a instàncies de les agències de qualitat i que fan incrementar, segons l'autor, aquesta relació com a client de l'estudiant amb la Universitat. Una de les qüestions relacionades amb l'anterior seria la de distingir els enfocaments d'aprenentatge dels alumnes universitaris (Biggs, 1995), ja que la satisfacció de l'estudiant depèn del seu interès, i aquest és diferent si l'estudiant en qüestió es posiciona en un enfocament d'aprenentatge profund o, per contra, en un de superficial. En el cas d'aquest últim, poc compromès i amb una motivació intrínseca feble, l'exigència per part del docent pot ser percebuda com un factor contrari als seus interessos, la qual cosa produeix la paradoxa que, en les seues enquestes, es mostren insatsfets davant d'un estil de docència amb certes dosis d'exigència; l'objectiu estratègic

d'aquests estudiants és únicament aprovar l'assignatura (Gargallo, Garfella, i Pérez, 2006; Valle et al., 2000). També Paricio detalla que l'enfocament superficial que adopten els estudiants se sustenta en una narrativa social molt de moda en el nostre temps, en què preval la utilitat immediata i directa dels coneixements dels títols universitaris. Així mateix, exposa arguments que giren al voltant de la necessitat de posar en qüestió que la gestió de la qualitat descanse sobre el pilar de la satisfacció de l'estudiant, entre altres coses perquè, en molts casos, els estudiants, en el punt del cicle vital en el qual es troben, no són conscients de la vertadera necessitat d'aprendre aquests continguts i del profit que en trauran en el seu futur professional. Per experiència pròpia com a alumnes universitaris, podem trobar exemples de continguts i assignatures que, tot i que no pensàvem que foren útils ni valuoses en el moment d'estudiar-los, van demostrar ser-ho passats uns anys.

En aquest entorn on l'estudiant es polaritza en la condició de client d'un servei del qual exigeix un valor de mercat, la reputació de les universitats és un altre dels factors i discursos que construeixen aquest procés de canvi cultural que s'està esdevenint en la institució universitària i que, al mateix temps, reforça la dimensió de client i de servei en un mercat cada vegada més global. Així, els rànquings han obtingut una presència cada vegada més important en els mitjans de comunicació social i en el debat polític. Martí Parellada i Montserrat Álvarez analitzen en el seu article les premisses dels rànquings més reconeguts, com ara el THE, l'ARWU i el QS, en els quals la vessant investigadora puntua més que altres dimensions de les missions de les universitats. Això té com a conseqüència l'excessiva preocupació d'algunes organitzacions per fomentar aquelles accions que incidisquen directament en els indicadors d'aquests rànquings; a llarg termini, això pot ser perjudicial per a les mateixes universitats. L'acumulació de citacions i la posició de les revistes de primer quartil en el *Journal Citation Report* o en *Scopus* són indicis de qualitat investigadora fàcilment definibles gràcies a la bibliometria i són objectius compartits pels rànquings, pels mateixos professors i investigadors i per les agències d'avaluació de la qualitat universitària. Parellada i Álvarez revisen la metodologia d'aquests tres rànquings i presenten l'U-Multirank, impulsat per la Comissió Europea, com una opció més holística que pretén superar les limitacions dels rànquings tradicionals tot considerant-ne cinc dimensions (ensenyament i aprenentatge, investigació, transferència de coneixement, orientació internacional i contribució al desenvolupament regional) en algunes disciplines i àmbits de coneixement en què el pes de les humanitats, les arts i, en menor mesura, les ciències socials, és menor.

Els rànquings han contribuït notablement a la jerarquització global de les universitats i, per tant, a la seua reputació nacional i internacional. A més, hi ha altres indicadors relacionats amb la internacionalització que ens ofereixen indicis evidents sobre la situació de la Universitat espanyola en aquest aspecte. Així, en aquest monogràfic també es planteja el dèficit d'internacionalització de les plantilles de professorat que caracteritza la Universitat espanyola. L'article de Manuel Pereira-Puga mostra

empíricament que la proporció de professorat internacional en la Universitat pública espanyola és molt baix, menor d'un 3 % de la plantilla de mitjana, si bé les diferències entre comunitats autònomes són significatives. Hi destaca Catalunya com la regió més internacionalitzada (efecte directe de la implementació del programa ICREA, entre d'altres) i hi ha quatre comunitats autònomes que no aconsegueixen l'1 % de professors forans. És evident que aquests baixos percentatges tenen a veure amb la coneguda endogàmia de les plantilles de professors en les universitats espanyoles, cosa que, sens dubte, és un factor negatiu per als indicis de qualitat investigadora del país; en aquest punt hi ha un ampli marge de millora de cara al futur si se solucionen altres problemes com l'autonomia i la governança de les universitats públiques. Sabem que una forta taxa d'internacionalització dels investigadors en les institucions investigadores és un factor determinant perquè els sistemes d'R+D+I esdevinguin el més eficients possible. El cas d'Holanda n'és un exemple clar.

El monogràfic també arreplega el punt de vista sobre tots aquests processos de canvi cultural en les universitats de tres investigadors que analitzen i contextualitzen el cas de Portugal. La implementació de la gestió de qualitat a Portugal, segons apunta l'article de Cristina Sin, Orlanda Tavares i Alberto Amaral, no s'ha dut a terme des d'un enfocament endoformatiu (Monnier, 1995), amb la conseqüent apreciació negativa del professorat, que no percep encara els efectes positius que l'agencialització universitària puga tenir. El país veï presenta similituds amb el cas espanyol, encara que l'agència de qualitat portuguesa es va implementar anys després que l'ANECA. Per exemple, l'acreditació ha servit perquè les mateixes universitats hagen eliminat del seu catàleg aquelles titulacions que, a priori, no complien les exigències de l'acreditació dels títols. En els dos primers anys de l'agència, 2010-11, un 25 % dels títols van desaparèixer de l'oferta universitària portuguesa. Aquest efecte sedàs pot també ser similar a Espanya, tot i que encara no tenim dades del nostre país pel que fa als graus i als màsters; no obstant això, el cas dels estudis de doctorat a Espanya pot ser molt il·lustratiu de l'efecte netejador que va tenir l'agència a Portugal. A Espanya, el Reial Decret 99/2011 va fer passar pel procés de verificació tots els programes de doctorat, que en aquell moment n'eren més de 4000; en l'actualitat, han quedat una mica més de 1000 títols verificats.

Un altre dels aspectes més significatius de l'article de Sin, Tavares i Amaral és l'anàlisi a través de tipus ideals (cultura de qualitat reactiva / cultura de qualitat responsiva) que fan del panorama portugués. Amb això, volen distingir quines universitats han adoptat una cultura de qualitat de manera profunda i real i quines l'han concebuda de manera superficial i només de cara als requeriments formals de l'agència de qualitat. En aquest sentit, a Espanya no hi ha suficient literatura científica que analitze fins a quin punt els sistemes de qualitat que s'han desenvolupat en l'entorn AUDIT compleixen la funció dins d'una cultura de qualitat responsiva. La clau es troba en el fet que la praxi quotidiana en l'organització universitària siga un reflex fidel del Sistema Intern de Garantia de Qualitat i que aquest no siga només un

compliment formal de cara a les agències de qualitat. Aquesta temptadora qüestió serà un dels pròxims eixos d'investigació en el cas espanyol per part de qui subscriu aquesta introducció al monogràfic. Així mateix, en el cas portugués, l'acreditació ha tingut millores significatives pel que fa a la qualitat del personal docent, si bé, tal com expliquen els autors, és molt desitjable un suport a la formació pedagògica del professorat —a càrrec del ministeri portugués competent— tal com passa en el cas espanyol.

Així mateix, en aquest monogràfic s'analitzen els processos d'acreditació des de la praxi avaluadora a partir d'un enfocament autoetnogràfic. Aquesta pràctica institucional avaluadora comença a desenvolupar-se en 2014 a Espanya. L'article de Rubio Arostegui analitza per mitjà d'aquest enfocament metodològic la seua pràctica avaluadora en l'agència de qualitat de la Comunitat de Madrid a través de l'experiència com panelista, cenyint-se als resultats d'aprenentatge i al valor de la investigació en els recursos humans adscrits al títol, dos criteris que són considerats per les agències de qualitat com a crítics perquè l'informe final d'aquests siga favorable. La renovació de l'acreditació s'assembla a un procés d'avaluació d'experts (*peer review*), si bé té processos i dinàmiques diferenciades de la tradicional revisió acadèmica de projectes d'investigació o de revistes científiques. El seu objectiu és el d'explicitar els processos de valoració i d'avaluació amb la finalitat de produir evidències que puguen ser millorades en la pràctica avaluadora dels panels de renovació de l'acreditació dels títols universitaris des de l'actitud acadèmica del rigor.

Finalment, aquest monogràfic inclou un article sobre la funció cultural de la Universitat espanyola. Antonio Ariño aporta una reflexió teòrica, però també fonamentada en la seua llarga experiència en la gestió cultural en la Universitat de València. Del seu article s'extrau la idea, la funció i la missió que la Universitat ha de tenir pel que fa a la cultura, i que complementaria la docència, la investigació i la transferència de coneixement. La cultura que la Universitat ha de promoure i difondre ha de ser crítica i creativa: oberta al debat i posicionada respecte dels grans reptes de la societat global, ha de contenir alternatives mitjançant la proposta i evidències que siguen conseqüència de la seua activitat científica, així com també assumir el risc i la creativitat. Però, sobretot, tal com es destaca en aquest l'article representant Ortega y Gasset, ha de ser actual. A la Universitat —a cadascuna en particular i a la institució en general— no li pot passar res pitjor que deixar d'estar al servei de la societat i de ser un agent de canvi cultural pel fet de no estar al corrent dels reptes d'avui. És evident que les convocatòries públiques d'R+D+I (tant nacionals, com regionals o europees) tenen una secció que precisament es denomina així, *reptes*. Però no és suficient amb el fet que el coneixement que aporta la investigació en els reptes d'avui es quede a l'entorn acadèmic, en els seus projectes i en les seues revistes i congressos, sinó que ha de tenir un paper destacat en la transmissió a la resta de la societat, a l'entorn més pròxim, el que també es vincula al concepte de sostenibilitat, tan recurrent avui dia.

## REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Ariño, A. (2014). La dimensión social en la Educación Superior. *Revista de la Asociación de Sociología de la Educación*, 7(1), 17-41.
- Biggs, J. (1995). *Calidad del aprendizaje Universitario*. Madrid: Narcea.
- Comisión Europea, Dirección General de Investigación e Innovación (2016). Open innovation, open science, open to the world. Recuperat el 19 de juny de 2017 de <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/open-innovation-open-science-open-world-vision-europe>
- ENQA (2005). *ENQA Report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. Brussel·les: Autor.
- Gargallo, B., Garfella, P., i Pérez, C. (2006). Enfoques de aprendizaje y rendimiento académico en estudiantes universitarios, *Bordón*, 58(3), 45-61.
- Harvey, L., i Stensaker, B. (2008). Quality Culture: Understandings, Boundaries and Linkages. *European Journal of Education*, 43(4), 427-442.
- Monnier, E. (1995). *Evaluación de la acción de los poderes públicos*. Madrid: Ministerio de Economía y Hacienda / Instituto de Estudios Fiscales.
- Palomares, D., García, A., i Castro, E. (2012). Misiones actuales de las universidades públicas: una perspectiva sociológica, *Arbor*, 188(753), 171-192.
- Requena, M. (2014). La evaluación de la investigación a debate. *Revista Española de Sociología*, 21, 129-136.
- Serra, A (2007). Gestió per resultats en les administracions públiques. En F. Longo, i T. Ysa (ed.) *Els escenaris de la gestió pública del segle XXI*. Barcelona: Escola d'Administració Pública.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Recuperat el 19 de juny de 2017 de [http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG\\_2015.pdf](http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf)
- Talbot, C., et al. (2000). The idea of Agency. Researching the agencification of the (public service) world. Paper for the American Political Studies Association Conference. Washington DC. Recuperat el 15 de maig de 2012 de <http://www.uned.es/113016/docencia/spd%20-%20doctorado%20200102/Agencias/talbot%20et%20al.%20agency%20APSA%20 2000.pdf>
- Valle, A., et al. (2000). Enfoques de aprendizaje en estudiantes universitarios. *Psicothema*, 12(3), 368-375.
- Vughts, F. van. (1996). Isomorphism in Higher Education? Towards a Theory of Differentiation on Diversity in Higher Education Systems. En L. Meek, L. Goedegebuure, O. Kivinen, i R. Rinne (ed.). *The Mockers and the Mocked: Comparative Perspectives on Differentiation, Convergence and Diversity in Higher Education* (p. 42-59). Surrey: Pergamon.

